

Шпиталенко Г.А.,

доцент кафедри права

та правоохоронної діяльності, кандидат історичних наук

Державний університет «Житомирська політехніка»

Місто Житомир

ПРАВО НА ДИТИНСТВО В СІМЕЙНО-ПРАВОВІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ 20-ИХ РР. ХХ СТ.

У розбудові в Україні демократичної соціально-правової держави виховання здорового молодого покоління громадян, охорона прав дитини є одним із головних завдань держави та суспільства. Для належного правового забезпечення діяльності щодо прав та інтересів дитини в сучасній Україні, створення її наукових засад, важливим є вивчення історичного досвіду правового забезпечення прав дитини. 20-ті роки минулого століття в контексті нашого дослідження цікаві формуванням принципово нових підходів до державно-правового забезпечення прав дитини в умовах становлення диктатури більшовиків та тоталітарного режиму.

Двадцятье століття в історії нашого народу було відзначене низкою жахливих подій, які несли смерть сотень тисяч наших співвітчизників. І кожна нова хвиля історичних катастроф виштовхувала напризволяще все нові й нові легіони знедолених безпритульних дітей. Справжньою «цунамі» ХХ ст. для України можна вважати серію війн та революцій, яка тривала без перерви з 1914 по 1921 рік і залишила по собі вщент зруйноване господарство, розвал економіки, голод, епідемії і як наслідок – дитяче сирітство та безпритульність. З перших днів існування радянська влада здійснювала реалізацію одного з базових історичних завдань – перебудови на кардинально нових фундаментальних засадах сімейно-шлюбних відносин. Так, 18 і 19 грудня 1917 р. ВЦВК і РНК РРФСР видали декрети «Про громадянський шлюб, дітей і про введення книг актів громадянського стану», «Про розлучення», якими було розпочато створення законодавства нового типу. Позашлюбні діти прирівнювалися у правах з дітьми, що народилися у шлюбі, як в

майнових, так і в особистих правах. Вони отримали можливість встановлення в суді батьківства і на відповідне стягнення аліментів з особи, яка була визначена батьком позивача. 22 жовтня 1918 р. був затверджений «Кодекс законів про акти громадянського стану, шлюбне, сімейне і опікунське право РРФСР». Основні положення цього закону були достатньо демократичними і відповідали початковим поглядам більшовиків. В Кодексі вперше було сформульоване положення про те, що батьківські права могли бути здійснені тільки в інтересах дітей. При неправомірному здійсненні цих прав батьки могли позбавлятися батьківських прав. Кодекс 1918 р. вперше після революції врегулював питання опіки.

Слід відзначити, що на початку ХХ ст. права і свободи дітей не були новелою, однак вони не мали чіткого нормативного вираження. За часів радянської влади ця ситуація дещо змінювалась, дитинство стало набувати окремих правових механізмів регулювання. Йдеться про повну зміну моделі побудови сім'ї, а також загального відношення до прав дітей. Це було пов'язано із тим, що загальна політика радянської влади у 20-х роках ХХ ст. була спрямована на піднесення ролі робітничого класу як соціальної основи «диктатури пролетаріату». Держава прагнула зміцнити єдину офіційну ідеологію – комуністичну у всіх сферах суспільного буття. Проте часто правові механізми і показова та політично доцільна правова регламентація окремих аспектів прав дитини зводилась нанівець. Так, вирішального удару по дитячому населенню завдав голод 1921–1923 рр. Загальна чисельність голодуючих вже на 1 серпня 1922 р. становила 4 283 835 чоловік. У 1922 р. в Україні у зв'язку з голодом померло 70% немовлят [1]. Голод у 1921-1922рр. став одним із кризових етапів для дитячого населення України. Взимку 1921 – 1922 рр. в Україні голодувало до 2 млн. дітей, а на 1 квітня 1922 р. їх вже було 5,6 млн., що становило 25% всього населення [1]. Наслідки голоду були жахливі для демографічної ситуації України і, особливо, для дитячого населення. В період з 1921-1922 рр. кількість дітей-сиріт збільшилась до 1,5 млн. чоловік, а загальна кількість дітей зменшилась утричі. Були губернії, в яких майже не залишилось дітей молодших 6-7 років [3]. Маленькі втікачі поповнювали лави безхатченків. З метою допомоги безпритульним дітям РНК УСРР прийняла постанови: «Про заходи протидії дитячій безпритульності» від 11 липня 1921 р.,

«Про безпритульних дітей» від 14 жовтня 1921 р. Для вирішення проблеми з виховання та харчування безпритульних дітей їх поселяли у домівках сільських і міських мешканців, які давали на це згоду. Через поширення безпритульності та бездоглядності на території України виникла проблема з дитячою проституцією. Для боротьби з усіма формами експлуатації владою було прийнято постанова ВУЦВК «Про боротьбу з проституцією» від 13 липня 1921 р., яка надавала право центральним та місцевим міжвідомчим комісіям притягати до судової відповідальності власників місць розпусти та звідництва або осіб, які користуються тяжким матеріальним становищем жінок та дівчат. Постанова РНК «Про заходи по боротьбі з дитячою безпритульністю» від 11 червня 1922 р. містила вказівку про те, що батьки або інші особи, які експлуатують неповнолітніх шляхом отримання прибутку, передаються народному судові [1]. Дитячий будинок, який за планами перших радянських освітян мав стати осередком виховання людини «світлого комуністичного майбутнього», став тоді головною формою порятунку дітлахів від голодної й холодної смерті. У 1923 р. на утримання дитячих будинків в Україні витрачалося понад 50 % видатків з бюджету НКО УСРР (понад 11 300 000 крб.). Але в умовах господарської розрухи цих грошей хронічно не вистачало. Захворюваність та смертність в дитячих установах часом досягала 50% всього населення інтернату, захворювання туберкульозом в дитбудинках сягало 55 – 60 % його утриманців. За приблизними підрахунками кількість безпритульних дітей в Україні на 18.10.23 р. складала 120 000 дітей [2, с.19]. 17 квітня 1924 р ВУЦВК прийняла постанову «Про боротьбу з дитячою безпритульністю», відповідно до якої Президія ВУЦВК повинна була вжити заходів щодо покращення діяльності органів охорони дитинства.

Певний прорив в організації державної охорони здоров'я дітей відбувся з прийняттям РНК і ВУЦВК УСРР постанови «Про державну організацію охорони здоров'я дітей і про права та обов'язки лікаря охорони здоров'я дітей» від 19 листопада 1924 р. У 1924-1925 роках держава починає приділяти більше уваги пошуку нових дієвих форм боротьби з безпритульністю: утворення шкіл-клубів, організація осередків Всеукраїнського товариства «Друзі дітей», проведення акцій, метою яких було збирання коштів на покращення становища

дітей в дитбудинках У листопаді 1927 р. була прийнята постанова ВУЦВК та РНК УСРР «Про заходи боротьби з дитячою безпритульністю в УСРР», якою ставилося завдання ліквідувати дитячу безпритульність у країні до 1928 р.

Слід зазначити, що протягом двадцятих років в УРСР тривав процес подальшого удосконалення сімейного законодавства. При цьому у розробників сімейного законодавства була можливість орієнтуватися на міжнародні стандарти прав дитини, оскільки у 1924 р. Ліга Націй прийняла Женевську Декларацію прав дитини, якою були визначені основні принципи політики щодо дитинства. Проте чи відобразились вони в подальшому радянському законодавстві? Чи були вони реалізовані? В 1926 році був прийнятий «Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УРСР», основні положення якого базувалися на тих же принципах сімейного права, які були закладені в перших декретах. Важливим моментом у питанні регулювання інституту дитинства було те, що Сімейний кодекс 1926 р. провів повне урівняння позашлюбних дітей зі шлюбними, досить детально регламентуючи порядок встановлення батьківства щодо позашлюбних дітей. Спеціальна глава Кодексу присвячена інституту усиновлення, який був вперше введений в українське законодавство. Кодекс містив норми, які регулювали опіку і піклування. Крім того, низка законодавчих актів того часу передбачала захист життя, здоров'я, честі та гідності дитини, охорону її прав. Наприклад, була передбачена кримінальна відповідальність за несплату аліментів на утримання дітей і за залишення малолітніх дітей батьками без належної допомоги, за використання права опіки з корисливою метою, залишення підопічних дітей без нагляду та необхідної матеріальної допомоги. У 1926-1930 роках характер безпритульності змінився. Більшість колишніх безпритульних перебувала у дитячих закладах. На вулицях залишилися лише ті, хто з різних причин утекли із дитячих будинків або не хотіли туди потрапляти, хто займався злочинною діяльністю.

Отже, правовий статус дітей, їх захищеність у 20-ті роки ХХ ст. визначалися тією політичною ситуацією, яка мала місце в Україні того часу. Це був період встановлення більшовицького тоталітарного режиму під виглядом «диктатури пролетаріату». І хоча

права і свободи дітей поступово стали набувати окремих правових механізмів регулювання, це не виходило за рамки загальної політики радянської влади у 20-х рр, яка була спрямована на піднесення ролі робітничого класу як соціальної основи «диктатури пролетаріату».

Список використаних джерел

1. Паращевіна О. Діти і голод 1921-1922 рр. в Україні. URL: http://resource.history.org.ua/publ/pro_2005_14_137
2. Арнаутов В.А. Голод и дети на Украине / В.А. Арнаутов. Харьков, 1922. С. 146–147.
3. Збірник законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1921 р. Харьков : Вторая Советская типогр., 1921. 703 с. (Издание Народного Комиссариата Юстиции У. С. С. Р. Харьков, 1921г.)